

Դուն գիտէիր զիս աստղերէն ալ առաջ,  
Պիտի գայի Մարդեղութեանդ ընդառաջ.  
Այսպէս էր կամքդ, այսպէս հըրաշքն Արարչիդ,  
Որ զիս ծովէն հանեց իբրեւ մարդարիտ:

Հըզօր ես Դուն, աշխարհս ձեռքիդ մէջ փոշի,  
Իսկ ես ի՞նչ եմ, հիւլէ մը որ տեսք չունի.  
Դըպան մարդիկ իրենց մատով լուսնակին,  
Բայց մընացին դարձեալ ըստրուկ հէք սրտին:

Ընդունէ՛ զիս, աշխարհէն ալ թանկ եմ ես.  
Վանկ մ'աղօթքի դուն աւելի կը սիրես,  
Քան բընութեան երզն ու շարժումն յարատեւ,  
Քան արեւուն ճառագայթներն ոսկեթեւ:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

6

## ՕՐՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ

### ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

ԼԵՈՒ ԵՒ ՀԱՎԱՏԱԳԻՐ

Գրեց

ՍԻՄՈՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Պէյրուք, տպ. Սեւան, 1972, էջ 470:

Ինչ որ գրուի Սասունի եւ իր բնակիչներու մասին, անպայման դիւցազներգութեան էջեր են: Հին օրերէն այսպէս եկած հասած է մեզի: Աղբամեւէք եւ Սանասար այդ երկրին զաւակներն եղած են. յետոյ Դաւիթ եւ Մհեր կոչուած են, բայց միշտ նոյնն են. սասունցի են մինչեւ այսօր ալ: Սասունը ձգողական յատուկ ոյժ մ'ունի՝ ընթերցողին սիրտը գրաւելու համար: Ամէն երկիր այսպէս չէ: Անոր քարերն երկաթադիր տառերու կը նմանին: Հացեկացն ու Խորնի հայ մտքին կաթողիկէներն են: Լեւ մ'ունի որ Ծիրանկատար կը կոչուի. Սասունցին ուր որ ալ ծնի, սնի, ինքզինքը այդ լեռան տակ կը համարի:

Պէտք չկայ գիրքերու էջերը զարդարել անականներով, գեղեցիկ ոճեր փրնտուել եւ տիպարներ ստեղծել: Հերոսներու եւ նահատակներու աշխարհ է: Գերեզմաններ կան՝ որ բարսիւն սրտերու կը նմանին, անուններ կան՝ որ փորագրուած խաչքարի կը նմանին, անջընջելի են. կարելի է չօշակել, համբուրել, առջեւը ծնրադրել ու երեսը խաչակնքել եւ ըսել. «Այստեղ աւերակներ կան, գերեզմաններ կան, բայց այստեղ մահ չկայ»:

Սասունն հիմա իր օրերը կապած է նաեւ օտար արեւներու հետ. բայց իր զաւակները կը նմանին Առաքելոց վանքի մազաղաթէ ձառնտիրին. չեն փոխուիր, են եւ կը մնան սասունցի:

Տարօնացին ուր որ ալ գտնուի, ամէն զաւակին հետ՝ Սասուն մը կը ծնի

իր տան մէջ, իր տղուն մէջ, իր թոռներուն մէջ:

Օր մը իրենց արագիւններն առին եւ երամովին գաղթեցին դէպի հիւսիս, հանդիպեցան Արազած լեռան եւ անոր լանջերուն վրայ բոյն դրին, եւ մնացին դարձեալ սասունցի: Անբեւոյթ կարմիր երիզ մը կապած է Արազածը Ծիրանկատարին. նոյն մարդիկն են՝ ծեր ու պառաւ, երիտասարդ ու պարմանուհի, տղայ եւ նորածին, նոյն լեզուն կը խօսին: Արազածի ժայռերէն ալ հիմա նոր սասունցիներ կը շինեն. ստեղծող արուեստագէտը դարձեալ սասունցի է: Լեւնեւրու բարձունքին, ժայռերու մէջ ծնած մարդիկ, անփոփոխ սիրտ կ'ունենան, կարծր դէմք, հուժկու բազուկներ, բայց բարի հոգի մը՝ որ Աստուծոյ կը նմանի: Այս սրտերն իրենց հետ տարին՝ երբ Հայաստան դացին: Հոն ալ գաան Սասունի ժայռերը, քարերը, լեւներն ու բարութիւնը. Ծիրանկատարին տեղ Արազածին նայեցան, փառք տուին Աստուծոյ, դիչերն հանգիստ քնացան: Հոն ալ կանգնեցին իրենց քարէ հերոսները, Անդրանիկն ու Քեռին, Սերոբ Աղբիւրն ու Գէորդ Չաւուշը, Մուրատն ու Հրայրը. ամէն տնուոր նահատակի-մը անունն առաւ. նահատակ ու հերոս հանգիստ նստեցան գիւղացիներու կողքին:

Սասունցին Արազածի լանջերուն ալ իր յատուկ լեզուով կը խօսի, կարծես թէ աշխարհէն առանձնացած կ'ապրի, իր ուրոյն բարքերով ու մտայնութեամբ:

Սիմոն Սիմոնեանն ալ սասունցի է, իր զաւակն ալ սասունցի է, իր թոռը եւ թոռան թոռն ալ սասունցի պիտի մընան. ճակատագրական գեղեցիկ բան է այդ աշխարհին զաւակն ըլլալ: Աշխարհիս ո'ր ծայրն ալ ծնին ու սնին, սասունցին միշտ սասունցի է:

Ես կը ճանչնամ Եւրոպայի մէկ ան-  
ծանօթ անկիւնը մոռցուած Տալուորիկ-  
ցի մը. տեղական լեզուն չէր գիտեր,  
իր կինը կարգալ ու գրել չէր գիտեր,  
զաւակները մշերէն կը խօսէին: Ամէն  
տարի տեղացի աղային մը կ'առնէր, իր  
մշերէն լեզուն կը սորվեցնէր, ապա կը  
ճամբէր՝ ուրիշ սպասուհի մ'առնելու եւ  
իր հօրենական լեզուն սորվեցնելու ա-  
նոր:

Սասունցիներու մասին ամէն հայ ու-  
րոշ կամ անորոշ բան մը գիտէ. հետե-  
ւած է այդ լեռնականներուն անջնջելի  
բայերուն. ես ալ բաւական տեղեակ էի  
անոնց նիստ ու կացին. հերոսներու եւ  
նահատակներու շատ անուններ գիտէի,  
բայց կարգալով Սիմոն Սիմոնեանի Վեռ-  
ու մակատագիրը, գեղեցիկ համազգես-  
տով, գերմանական գլխուկով պէս շա-  
րուած կանոնաւոր տաւերով, որոնք  
կարծես թէ սասունցի յեղափոխական-  
ներ ըլլան, ես շատ նոր բաներ սորվե-  
ցայ: Հոն հազարաւոր սասունցիներու  
հանդիպեցայ. ինծի նման պանդուխտ  
ճամբորդներ էին. բարեւ տուի, բարեւ  
առի: Ամէնքն ալ նոյն բարբառը, նոյն  
տարազը եւ նոյն հոգին ուէին:

Կարելի է ըսել թէ այդ գիրքէն դուրս  
չէին մնացած աշխարհիս վրայ ցանկաւ  
բոլոր սասունցիները: Խոստով մարդիկ  
էին, լեռնականներ՝ առանց վերջալոյսի:  
Դէպքով հանդիպեցայ հեղինակին մօրն  
առաջին ամուսինին՝ Պետրոսին, Թովալ  
Սահակին, Էրկէն Արթինին, Մանոնին,  
հնակարկատ Լեւոնին՝ իր աղջատիկ կըր-  
պակին մէջ, որ սասունցիներու ազգա-  
յին խորհրդարանն ալ է: Տեսայ Գեո-  
նակիր Օհանը եւ դեռ շատ շատեր՝ ու-  
րոնք դիւրաւ կարելի է ճանչնալ այս  
հասո գիրքին ամէն մէկ էջին վրայ:  
Կարծես թէ հեղինակն անձամբ ծանօթ է  
այդ եղական տիպարներուն. ան ճիշդ չէ  
թափած զանոնք կերտելու համար. այլ  
նկարագրած է սասունցին, ինչպէս տե-  
սած է մանկութեան օրերուն:

Համառօտ պատմութեան. ներկայ  
գրականութեան սիրելի ոճը. քանի մը  
տողերով՝ աշխարհի մը դռները բանալ,  
հոգեբանութիւն մը պարզել եւ դէմքեր

չինել: Հեղինակն ապարդիւն աշխատանք  
չէ տարած: Աւելի դժուար է, շատ ան-  
գամ, անանուն մահկանացուի մը կեր-  
պարն ստեղծել, քան թէ զահակալ ար-  
քայի մը:

Սիմոնեան այնքան սիրով կ'ապուած  
է իր Սասունին՝ որ ամենաչնչին դէպք  
մ'ալ պատմութեան նիւթ ըրած է: Գեղ-  
արունստագէտի պէս աշխատել է, ոչ թէ  
արձաններ շինելու, այլ վաղուց մեռած-  
ներուն կենդանութիւն տալու:

Վեռն եւ մակատագիր գրքին գրաւիչ  
մասն անպայման Սասունի աշխարհն է:  
Հեղինակն ընթերցողը կ'առաջնորդէ ըն-  
կերութեան մէջ, ուր մարդիկ կարծես  
թէ անփոփոխ էակներ են. առանձին աշ-  
խարհ մը, լեզու եւ մարդկութիւն ու-  
նին:

Այս հատորին մէջ կան նաեւ այլազան  
նիւթերով պատմութեան գիրքը ծաղ-  
կաբաղի մը բովանդակութիւնը կը թը-  
ւի, բայց այդ պատմութեան գիրքն սփիւռ-  
քային հանգամանք ունին. կրնան որեւէ  
ազգի մը գրական պայուսակին մէջն ալ  
գտնուել:

Ես սիրեցի Վեռն եւ մակատագիր  
մատենան այն խոշոր հատուածը, ուր  
առանձին աշխարհ մը կայ, առանձին  
մարդկութիւն մ'ունի, լեզու եւ իմա-  
ցականութիւն, որ առանձին ընտանիք մը  
կը կազմէ, լեռնականներու աշխարհ մը՝  
առանց վերջալոյսի:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎԱՆՆԵՍՅԱՆ

\*\*\*

## ՀԱՅԿԱԶՆԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

Հատոր Դ.

Հրտ. «Հայկագիտմ Գոյն»-ի Հայագիտա-  
կամ Ամբիոնի:

Պէյրուս, 1973, տպ. Ատլաս, էջ 360:

Յունիս ամիսն էր երբ ձեռքերնիս  
հասաւ Պր. Երուանդ Քասունիի խմբա-  
գրութեամբ հրատարակուած «Հայկա-  
գիտմ Հայագիտական Հանդէս» չորրորդ  
հատորը (տարին մէկ թիւ հրատարակու-

թեամբ): 350 է աւելի էջերէ բաղկացած  
հայագիտական ընտիր հրատարակութիւն  
մըն է իսկապէս, ներկայանալի իր թուղ-  
թով, տպագրական մաքրութեամբ եւ  
նիւթերու այլազանութեամբ:

Նպատակնիս գրախօսական մը կատա-  
րելէ աւելի՝ ներկայացնել է այս արժե-  
քաւոր հատորին բովանդակութիւնը ա-  
նոնց՝ որ պատմաբանասիրական, ազգա-  
յին եւ քաղաքական ուղղութեամբ հե-  
տաքրքրութիւն ունին:

Պատմական ուսումնասիրութիւններ  
ստորագրած են Վարդգէս Համազաս-  
պեան, Երուանդ Հ. Քասունի, Զաւէն  
Մսերլիան, Լեւոն Վարդան, Զարեհ Պը-  
տուկեան եւ Պերճ Սապազեան:

ՅՕԴՈՒԱՄԵՆԻՆԻ ԲՈՒՄԻՆԻՆԻՆԻ  
նէն առաջինն է «Թոնգրակեցիների շար-  
ժումը Թ-ԹԱ դարերում»... աշխատասի-  
րութիւնը (էջ 9-27), ուր Վ. Համազաս-  
պեան կը ջանայ վերականգնել թոնգրա-  
կեցի աղանդաւորական շարժումին ամէ-  
նէն եռուն շրջանը, գլխաւոր պայքար-  
ներն ու խրատումները:

Երկրորդ գրութիւնը (էջ 29-46) զըն-  
նական ընդարձակ ուսումնասիրութիւն  
մըն է «Խաչակիրներու առաջին արշա-  
ւանդները Կիլիկիայ մէջ եւ Նիսիսի լա-  
տին կոմսութեան հիմնադրութիւնը» խո-  
րագրին տակ, կատարուած Եր. Քասու-  
նիի կողմէ, որ կը սերէ պեղել կիլիկեան  
շրջանի տակաւին լուսաբանութիւններու  
կարօտ մեր պատմութիւնը եւ Հայ-Խա-  
չակիր յարաբերութիւնները:

Զաւէն Մսերլիան, ինչպէս նախորդ  
հատորին մէջ, կը նախընտրէ իր նիւթե-  
րը հաւաքել մեր ժամանակակից պատ-  
մութեանէն. «Համաշխարհային Բ. Պատե-  
րագիւն Հայկական Բարձրաւանդակը գը-  
րաւելու չգործադրուած ծրագիր մը» (էջ  
49-64): Մսերլիան իր ուսումնասիրու-  
թեան հիմքերը դրած է մասնաւորաբար  
Անգլիոյ Foreign Office-ի փաստաթուղ-  
թերուն վրայ: Հետաքրքրական նիւթ  
մըն է, անկասկած:

Լեւոն Վարդանի «Պատասխանատու-  
ները Հայոց դէմ գործադրուած ցեղա-  
սպանութեամբ» ուսումնասիրութիւնը (էջ  
67-79), կրկին կը շօշափէ Թրքական

պատմութեան եւ մեր արեւմտ տասնեւ-  
հինգին առնչութիւնները: Յաջող զըն-  
նարկութեամբ մը, օգտագործուած թուրք  
բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու  
եւ պատմաբաններու գործերուն, երեւան  
կը հանուին մեծ ոճիւրին պատասխանա-  
տու ղեկավարները, անոնց ներքին գոր-  
ծունէութիւնը, կատարուած չգնահատե-  
ներն ու դուրսէն հասնող աշակցութիւն-  
ները:

Զարեհ Պտուկեան, իր «Օշիմ քաղա-  
ւորին օծման արծաթաւոր դրամագիտ  
մը» յօդուածով (էջ 81-96), դարձեալ  
կարեւոր նպաստ մը կը բերէ հայկական  
գրամատիկութեան պատմութեան:

Պերճ Սապազեան, դրամագիտա-  
կան տուեալներու վրայ հիմնուելով,  
ստորագրած է Համառօտ, օակայն պատ-  
մական կշիռ ունեցող յօդուած մը՝ «Լու-  
կուլլուսի զինուորներում քիւր՝ Տիգրա-  
նակերտի մակատամարտին» խորագրով  
(էջ 97-102):

Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, Ե. դարու մեր  
մշակութային շարժումին անմոռանալի  
ղեկավարը, առարկայ դարձած է Գեորգ  
Խրլորեանի մէկ ուսումնասիրութեան՝  
«Մեսրոպ Մաշտոցի ընկերային իմաստա-  
սիրութիւնը» խորագրով (էջ 103-124),  
ուր կը փորձէ վերլուծել Ս. Մեսրոպի  
կարեւոր դերը՝ հասարակագիտական  
միտքի զարգացումի գործին մէջ:

Յակոբ Աւետիսեանի «Յովհաննէս  
Պուլգ Երզնկացիի բնագիտական հայեցե-  
քները» յօդուածով (էջ 127-144), կը բացայայտուին Երզնկացիի  
իմաստասիրական տեսութիւնները՝ բը-  
նութեան, նիւթին եւ շարժումին մասին:

Յաջորդ ուսումնասիրութիւնը, հե-  
ղինակութեամբ Արմէն Զարեանի, նուիր-  
ուած է Հայ եւ Բիւզանդական ճարտա-  
րապետութեան որոշ հարցերու քննար-  
կումին: Ուսումնասիրութեան խորագիրն  
է «Ձեւի պահանջը (ճարտարապետու-  
թեամբ մէջ)» (էջ 147-167), որուն կցուած  
են ճարտարապետական չորս յատկա-  
գիծեր:

Լ. Գ. Մինասեան՝ «Հայերէն երկու  
գրչագիր նիւ Երբի Համբարյան Գրադա-  
րանում» յօդուածով (էջ 169-178), հա-